

XIYENGE XA 3

Maendlelo ya xikombelo
ku kuma mfikelelo wa
vuxokoxoko

Xiyenge lexi xi katsa leswi landzelaka:

3.1

Mixaka ya swikombelo

3.2

Tihakelo leti fambelanaka na ku endla swikombelo

3.3

Ntirho wa Muofisiri wa Vuxokoxoko

3.4

Ndlela yin'wana yo pfuna ya xinawu

3 Xana ndzi endlisa ku yini xikombelo xa PAIA?

Xikombelo xa mfikelelo wa vuxokoxoko xi nga endlwa eka havumbirhi bya mihlangano ya vaaki/mfumo na leyi nga riki ya vaaki/mfumo. Munhu loyi a endlaka xikombelo u tiveka tanihi “mukomberi”. PAIA yi koxometa tindlela to hambanahambana ta ku fikelela vuxokoxoko ku nga va kusuka eka nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo. Tifomo to karhi leti lawuleriweke ti fanele ku tirhisiwa loko ku komberwa vuxokoxoko. Tifomo leti yi kumeka eka PAIA.

MUXAKA WA NHLANGANO	FOMO YA PAIA	XIYENGE XA PAIA
Nhlango wa vaaki/mfumo	Fomo ya A	Xiyenge xa 18
Nhlango lowu nga riki wa vaaki/mfumo	Fomo ya C	Xiyenge xa 53

Tifomo ti fanele ku kumeka eka tiwebusayiti ta havumbirhi bya mavandla ya vaaki/mfumo na lama nga riki ya vaaki/mfumo. Ti nga tlhela ti kumeka eka hofisi yin'wana na yin'wana ya xifundzankulu ya Khomixini ya Timfanelo ta Ximunhu ya Afrika-Dzonga, xikan'we na le ka webusayiti eka www.sahrc.org.za.

3.1 Xana i mani a nga endlaka xikombelo xa PAIA?

Munhu wihi kumbe wihi wa pfumeleriwa ku endla xikombelo ehansi ka PAIA. Mukomberi a nga ha va:

Munhu wa ntumbuluko

» munhu loyi a nga boheki ku va a ri muakatiko wa Afrika-Dzonga kumbe mutshami wa Afrika-Dzonga ,
Kumba

Ntlawa wa vanhu

» wo tanihi bindzu kumbe nhlango,
Kumba

Munhu loyi a endlaka hi ku yimela munhu wa ntumbuluko kumbe ntlawa wa vanhu

Mukomberi u na mfanelo ya ku fikelela tirhekodo leti ti nga na vuxokoxoko bya munhu hi mayelana na mukomberi hi yexe, kumbe hi mayelana na munhu loyi xikombelo xi endlwaka hi ku yimela yena.

Nhlango wa vaaki/mfumo wu tekiwa tanihi ntlawa wa vanhu naswona wu nga ha endla xikombelo xa mfikelelo wa tirhekodo leti ti khomiweke hi mihlangano leyi nga riki ya vaaki/mfumo, *ntsena loko* nhlango lowa vaaki/mfumo (1) wu endla hindlela leyi vuyerisaka vaaki, na (2) loko tirhekodo leti ti lavekaka ku humelerisa kumbe ku sirhelela timfanelo tihhi kumbe tihhi handle ka letiya ta nhlango wa vaaki/mfumo.

I swa nkoka ku tekela enhlokweni leswaku PAIA a yi lulamiseli ngopfungopfu tindzawulo ta mfumo (ku katsa na marhavi ya rixaka, ya xifundzankulu na ya masipala), na munhu wihi kumbe wihi kumbe nhlango lowu wu tirhisaka matimba kumbe wu endlaka ntirho hi ku landza Vumbiwa, (wo tanihi Khomixini ya Timfanelo ta Ximunhu ya Afrika-Dzonga na Hofisi ya Musirheleri wa Vaaki), kumbe vumbiwa bya xifundzankulu (byo tanihi Huvo yo Nyika Tilayisense ta Byalwa ya Kapa-Vupeladyambu), ku endla swikombelo swa PAIA eka mavandla man'wana ma vaaki/mfumo.

3.1.1 Xana ndzi yi tatisa njhani fomo ya xikombelo xa PAIA?

Xikombelo xa mfikelelo wa vuxokoxoko lebyi byi khomiweke hi nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo xi endliwa hi ku tatisa fomo ya xikombelo xa PAIA na ku yi yisa eka nhlango lowu faneleke. Xikombelo xa PAIA xi fanele xi kongomisiwa eka Muofisiri wa Vuxokoxoko, Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko kumbe murhangeri wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo, naswona u fanele ku tirhisa vuxokoxoko bya vutihlanganisi bya nkhaqato na ku va lebyi pfuxetiweke.

Hi ku engetela eka ku nyika vuxokoxoko hi mayelana na nhlango lowu faneleke, fomo ya xikombelo ya PAIA leyi lawuleriweke yi katsa leswi landzelaka:

VUXOKOXOKO LEBYI LAVEKAKA	NHLAMUSELO
Vuxokoxoko bya mukomberi	Vuxokoxoko byo ringanela hi mayelana na mukomberi ku endla swi olova hindlela yo tivikana ku tiva mukomberi, ku katsa na vuxokoxoko bya vutihlanganisi bya mukomberi: adirese ya poso, adirese ya imeyili, nomboro ya fekisi na/kumbe ya riqingho ya le Afrika-Dzonga.
Vuxokoxoko bya rhekodo leyi komberiwaka	Vuxokoxoko byo ringanela hi mayelana na rhekodo leyi ku yi endla yi olova ku yi tiva. Phepha ro engetela ri nga ha tirhisiwa ku koxometa xikombelo lexi, ntsena loko pheji yin'wana na yin'wana yo engetela yi sayiniwile na ku khomanisiwa eka fomo ya xikombelo.
Mukhuva wa mfikelelo wa rhekodo	Nhlamuselo ya muxaka kumbe mukhuva lowu rhekodo yi faneleke ku nyikiwa hawona kumbe ku endliwa yi fikeleleka hawona.
Mukhuva lowu mukomberi wa mfikelelo a nga ta tivisiwa hawona	Mukhuva lowu mukomberi a nga ta tivisiwa hawona hi mayelana na xiboho xa ku nyika kumbe ku ala xikombelo.
Ririmi leri hlawuriwaka	Loko xikombelo xi endliwa eka nhlango wa vaaki/mfumo, ririmi leri tsakeriwaka leri harona u nga ta kuma rhekodo leyi ri fanele ku nyikiwa.
Xiyimo xa munhu loyi a pfumeleriweke ku endla xikombelo	Loko xikombelo xi endliwa hi ku yimela munhu un'wana wo karhi, vumbhoni bya xiyimo lexi munhu loyi a endlaka xikombelo lexi eka xona byi fanele ku nyikiwa (loyi a tivekaka tanihi munhu loyi a pfumeleriweke).
Timfanelo leti khumbekaka	Loko xikombelo xi endliwa eka nhlango lowu nga riki wa vaaki/mfumo, mukomberi u fanele ku vula mfanelo leyi yi kombisiweke na ku hlamusela ku hikwalaho ka yini rhekodo leyi yi laveka eka ku tirhisiwa kumbe ku sirheleriwa ka mfanelo yaleyo yo kongoma.

Vakomberi lava va nga kotiki ku hlaya kumbe ku tsala va nga endla swikombelo swa nomu eka Muofisiri wa Vuxokoxoko kumbe Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango wa vaaki/mfumo, loyi yena a nga ta va na vutihlamuleri bya ku tatisa Fomo ya A hi ku yimela mukomberi.

3.1.2 Xana ku na endlelo leri ri faneleke ku landzeleriwa loko ku endliwa xikombelo xa PAIA?

Mukomberi u fanele ku nyikiwa mfikelelo wa tirhekodo leti ti kombereweke loko a landzelerile swilaveko leswi landzelaka swa maendlelo:

- » Xikombelo xa PAIA xi fanele ku endliwa eka fomo leyi lulameke (Fomo ya A ya mihlangano ya vaaki/mfumo, Fomo ya C ya mihlangano leyi nga riki ya vaaki/mfumo), naswona yi kongomisiwa eka Muofisiri wa Vuxokoxoko kumbe Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo, kumbe eka Murhangeri wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo.
- » Fomo ya xikombelo xa PAIA yi fanele ku yisiwa hi voko, yi posiwa, yi fekisiwa kumbe yi rhumeriwa hi imeyili eka nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo lowu xikombelo xi endliweke eka wona.
- » Tirhekodo leti ti kombereweke a ti fanelangi ku lawuriwa hi swivangelo swa ku ariwa leswi lulamiseriweke ehansi ka PAIA.

3.2 Xana hi tihi tihakelo ta ku endla xikombelo xa PAIA?

Vakomberi va laveka ku hakela hakelo loko va kombela mfikelelo wa tirhekodo ta kusuka eka havumbirhi bya mihlangano ya vaaki/mfumo na leyi nga riki ya vaaki/mfumo.

Hakelo ya ku kombela tirhekodo kusuka eka nhlango wa vaaki/mfumo i R35, loko hakelo ya ku kombela tirhekodo kusuka eka nhlango lowu nga riki wa vaaki/mfumo yi ri R50.

I swa nkoka ku tekela enhlokweni leswaku vakomberi lava va kombelaka mfikelelo wa vuxokoxoko bya vona vini va tshunxiwile eka ku hakela hakelo, hambiswiritano va tama va ha laveka ku hakela tihakelo ta mfikelelo.

Vakomberi lava va holaka ehansi ka R14, 712 hi lembe (loko va nga ri na vukati) na R27, 192 hi lembe (loko va tekile/tekiwile kumbe va ri eka vutomi bya xinakulobye), a VA FANELANGI ku hakela tihakelo ta xikombelo.

3.2.1 Xana hi tihi tihakelo ta ku fikelela tirhekodo ehansi ka PAIA?

Vakomberi va tlhela va laveka ku hakela tihakelo ta **ku fikelela** tirhekodo ta mihlangano ya vaaki/mfumo na leyi nga riki ya vaaki/mfumo. Hakelo leyi yi angarhela tihakelo ta ku hangunuxiwa ka rhekodo leyi na ku yi kandziyisa. Swiphemuphemu swa tihakelo ta ku fikelela tirhekodo ta mihlangano ya vaaki/mfumo hi leswi:

NGHINGIRIKO	HAKELO
Khopi hi pheji ya A4	60 wa tisente
Ku pirinta hi pheji ya A4	40 wa tisente
Khopi ya CD	R40
Ku thayipiwa ka swifaniso swo voniwa hi pheji ya A4	R22
Khopi ya xifaniso xo voniwa	R60
Ku thayipiwa ka nkandziyiso wo yingiseriwa hi pheji ya A4	R12
Khopi ya nkandziyiso wo yingiseriwa	R17
Ku hangunuxiwa na ku lulamisiwa ka rhekodo leyi ku va yi paluxiwa	R15 hi awara kumbe xiphemu xa yona, ku karhi ku nga katsiwi awara yo sungula, leyi lavekaka hindlela yo tivikana eka ku hangunuxiwa na ku lulamisiwa

Swiphemuphemu swa tihakelo ta ku fikelela tirhekodo ta nhlango lowu nga riki wa vaaki/mfumo hi leswi:

NGHINGIRIKO	HAKELO
Khopi hi pheji ya A4	R1.10
Ku pirinta hi pheji ya A4	75 wa tisente
Khopi ya CD	R70
Ku thayipiwa ka xifaniso xo voniwa hi pheji ya A4	R40
Khopi ya xifaniso xo voniwa	R60
Ku thayipiwa ka nkandziyiso wo yingiseriwa hi pheji ya A4	R20
Khopi ya nkandziyiso wo yingiseriwa	R30
Ku hangunuxiwa na ku lulamisiwa ka rhekodo ku va yi paluxiwa	R30 hi awara kumbe xiphemu xa yona, ku karhi ku nga katsiwi awara yo sungula, leyi lavekaka hindlela yo tivikana eka ku hangunuxiwa na ku lulamisiwa.

Tihakelo to posa ti fanele ku hakeriwa hi mukomberi ku va ku fikisiwa tirhekodo ta yena eka xiyimo xa havumbirhi bya mihlangano ya vaaki/mfumo na leyi nga riki ya vaaki/mfumo.

Ku tshunxiwa ku nga humesi tihakelo

Loko Muofisiri wa Vuxokoxoko, Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko, Murhangeri wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo a ehleketa leswaku ku hlangeletwa na ku kandziyisiwa ka tidokhumente swi ta teka nkarhi wo leha ku tlula tsevu wa tiawara, u fanele ku tivisa mukomberi, (hi xitiviso xa ximfumo) leswaku n'wexanharhu xa hakelo ya mfikelelo yi fanele ku hakeriwa tanihi dipoziti.

Loko rhekodo leyi yi nga nyikiwi hi xivumbeko lexi komberiwaka, hakelo ya mfikelelo leyi yi koxiwaka mukomberi a yi fanelangi ku hundza hakelo leyi a yi ta va yi koxiwile loko mfikelelo a wu nyikiwa hi xivumbeko lexi komberiwaka. Hambiswiritano, nawu lowu a wu tirhi loko xivumbeko xin'wana xi laveka hikuva vuxokoxoko byi fanele byi tsemiwa kusuka eka rhekodo leyi.

Loko mukomberi a nga swi koti ku hlaya, ku vona kumbe ku twa rhekodo leyi hi xivumbeko lexi yi khomiweke haxona hi nhlango wa vaaki/mfumo hikwalaho ka vutsoniwa, nhlango wa vaaki/mfumo wu laveka ku nyika rhekodo leyi hi xivumbeko lexi xi fikelelekaka hi mukomberi. Hakelo ya mfikelelo leyi koxiwaka mukomberi a yi fanelangi ku hundza hakelo leyi a yi ta va yi koxiwile eka vutsoniwa.

3.3 Xana Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ndzi pfuna ku endla xikombelo xa PAIA?

Loko xikombelo xa PAIA xi endliwa eka nhlango wa vaaki/mfumo, Muofisiri wa Vuxokoxoko kumbe Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele a ku pfuna laha swi lavekaka ku tatisa tifomo ta PAIA.

Mpfuneto wo tano wu fanele ku nyikiwa mahala.

MITIRHO YA VAOFISIRI VA VUXOKOXOKO

NHLAMUSELO

U pfuna mukomberi hi ku tatisa fomo ya PAIA

Loko xikombelo xa PAIA xi nga landzeleli hinkwaswo swa swilaveko leswi vekiwewe leswi koxometiweke eka PAIA na le ka fomo, Muofisiri wa Vuxokoxoko kumbe Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko a NGA KA A NGA ali xikombelo lexi. Ematshan'weni, Mukomberi wa Vuxokoxoko u fanele ku tivisa mukomberi, hi ku tsala, leswaku a nga swi koti ku nyika xikombelo lexi hikuva a xi helelangi, naswona a tinyikela ku pfuna mukomberi ku endla ku cinca loku lavekaka eka fomo. Loko mukomberi a nga hlamuli papila kumbe a lulamisa fomo leyi hi mpimo lowu tivikanaka wa nkarhi, kutani Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ha ala xikombelo lexi.

U nyika mukomberi vuxokoxoko lebyi faneleke laha swi kotekaka

Loko swi ta va swi tivikana na ku va swi ta koteka ku endla tano, Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku nyika mukomberi vuxokoxoko byihi kumbe byihi byin'wana lebyi byi khomiweke hi nhlango wa vaaki/mfumo lebyi nakambe byi fambelanaka na xikombelo, hambiloko tirhekodo a ti nga ri xiphemu xa xikombelo xa masungulo.

Xikombelo xo hundzisela	Loko xikombelo xa PAIA xi endliwa eka nhlango wa vaaki/mfumo lowu hoxekeke, Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku hundzisela xikombelo lexi eka nhlango wa vaaki/mfumo lowu lulameke ku nga si hela 14 wa masiku ya ku kuma xikombelo lexi naswona u fanele ku tivisa mukomberi hi ku hundziseriwa loku hi ku tsala.
30 wa masiku ku hlamula xikombelo	Xikombelo xa PAIA xi fanele ku hlamuriwa hi nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo ku nga si hela 30 wa masiku endzhaku ka ku kuma xikombelo. Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ha kombela ku engeteriwa ka nkarhi lowu wu nga riki ku tlula 30 wa masiku yo engetela, na hi swivangelo swo kongoma, leswi swi katsaka ku va xikombelo xi khumba (1) ntsengo lowukulu wa tidokhumente, (2) ku tihlanganisa na mavandla man'wana ya vaaki/mfumo kumbe lama nga riki ya vaaki/mfumo, (3) kumbe loko mukomberi a nyikile engetelo hi ku tsala. Ko va engetelo wun'we ntsena wu pfumeleriwaka hi xikombelo xa PAIA.
Ku nyika kumbe ku ala mfikelelo	I vutihlamuleri bya Muofisiri wa Vuxokoxoko ku nyika kumbe ku ala mfikelelo wa tirhekodo leti. Xiboho lexi xi fanele xi nyikiwa mukomberi hi ku tsala.
Xivumbeko xa mfikelelo, hakelo ya mfikelelo na ndlela yinwana yo pfuna	Loko xikombelo xa PAIA xi nyikiwa, Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku tivisa mukomberi hi xivumbeko lexi mfikelelo wu nga ta nyikiwa haxona na hi ntsengo wa hakelo ya mfikelelo, leyi yi faneleke ku hakeriwa xikan'wekan'we loko mfikelelo wu nyikiwile. Xitiviso xi fanele ku tlhela xi tivisa mukomberi leswaku u na mfanelo ya ku ngenisa aphili ya le ndzeni na xikombelo ekhoto ehenhla ka hakelo ya mfikelelo kumbe ehenhla ka xivumbeko lexi mfikelelo wu nga ta nyikiwa haxona. Hi ku engetela, xitiviso xi fanele ku tlhela xi nyika vuxokoxoko hi mayelana na nkarhi lowu aphili kumbe xikombelo xa khoto xi faneleke ku ngenisiwa hawona xikan'we na endlelo leri ri faneleke ku landzeleriwa.
Ku ariwa ka xikombelo	Loko xikombelo xa PAIA xi ariwa, xitiviso xo ya eka mukomberi xi fanele ku vula swivangelo swa ku ariwa, leswi swi faneleke ku seketeriwa hi swipimelo leswi fambelanaka swa PAIA. Tanihileswi swi nga xiswona eka xivumbeko kumbe mfikelelo na ntsengo wa hakelo ya mfikelelo, xitiviso xi fanele ku nyika mukomberi vuxokoxoko mayelana na mfanelo ya yena ya ku aphila xiboho lexi kumbe ku ngenisa xikombelo ekhoto.
Ku hlwerisa ku humesiwa ka rhekodo	Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ha hlwerisa ku humesiwa ka rhekodo eka mukomberi hi ku ya hi Xiyenge xa 24 xa PAIA, loko rhekodo yaleyo yi kunguhatiwile ku va yi kandziyisiwa ku nga si hela 90 wa masiku kumbe loko rhekodo leyi yi laviwa hi nawu ku kandziyisiwa kambe yi nga se endliwa tano.

PAIA yi vula eka Swiyenge swa 23 (nhlangano wa vaaki/mfumo) na 55 (nhlangano lowu nga riki wa vaaki/mfumo) leswaku loko Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga koti ku kuma tirhekodo to karhi leti komberiwewe, kumbe ku tshembiwa leswaku a ti kona, Muofisiri wa Vuxokoxoko, endzhaku ka ku tiyisisa leswaku magoza hinkwawo yo tivikana ya kumiwile ku kuma rhekodo leyi, u fanele ku yisa afidavhiti eka mukomberi a nyika xitiviso leswaku tirhekodo leti ku vulavuriwaka hatona a ti kona kumbe a ti kumeki.

3.4 Xana hi wahi maololoxelo ya xinawu lama ndzi nga na wona loko xikombelo xa mina xa PAIA xi ariwa?

Mukomberi u na mfanelo ya ku teka magoza ya xinawu ehenhla ka Muofisiri wa Vuxokoxoko, Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko, kumbe Murhangeri wa nhlangano wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo loko Muofisiri wa Vuxokoxoko a tekile xiboho xa ku:

- » Ala mfikelelo wa rhekodo
- » Engetela nkarhi wa ku hlamula xikombelo
- » Koxa hakelo ya xikombelo kumbe hakelo ya mfikelelo
- » Nyika mfikelelo wa rhekodo hi xivumbeko xo hambana eka lexi a xi komberiwile emasungulweni.

Xiyenge lexi xi ta hlamusela maololoxelo ya xinawu lama nga kona eka vakomberi lava va tsakelaka ku kaneta swiboho swa Vaofisiri va Vuxokoxoko.

3.4.1 Ndlela yin'wana yo Pfuna ya Xinawu ehenhla ka Mihlangano ya Vaaki/Mfumo

Loko mukomberi a nga tsakangi hi xiboho lexi tekiweke hi Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlangano wa vaaki/mfumo, mukomberi loyi u na mfanelo ya ku ngenisa aphili ya le ndzeni. Aphili ya le ndzeni yi khumba munhu loyi a nga eka xiyimo xa le henhla loyi a kambisisaka xiboho xa Muofisiri wa Vuxokoxoko na ku teka xiboho loko a tekile xiboho lexi lulameke. Loko munhu loyi a nga eka xiyimo xa le henhla a pasisa xiboho xa Muofisiri wa Vuxokoxoko, kutani aphili ya le ndzeni yi ariwa kutani xiboho xa masungulo hi mayelana na xikombelo xa PAIA xa tiyisisiwa. Loko munhu loyi a nga eka xiyimo xa le henhla a nga pasisi xiboho xa Muofisiri wa Vuxokoxoko, kutani aphili ya nyikiwa naswona xiboho xa masungulo mayelana na xikombelo xa PAIA xa cinciwa.

I swa nkoka ku tekela enhlokweni leswaku u nga yisa ntsena aphili ya le ndzeni eka tindzawulo ta mfumo wa rixaka, wa xifundzankulu na wa masipala. Ku hava endlelo ra aphili ya le ndzeni eka mihlangano yin'wana ya vaaki/mfumo.

Dorobankulu ra Kapa i xikombiso xa mfumo wa masipala leri ehenhla ka rona aphili ya le ndzeni yi nga yisiwaka. Nkwama wa Tinghozi ta le Magondzweni i xikombiso xa nhlangano wa vaaki/mfumo lowu wu nga riki xiphemu xa mfumo wa rixaka, xifundzankulu kumbe miganga, tanihilaha swi lulamisiweke hakona hi nawu (Nawu wa Nkwama wa Tinghozi ta le Magondzweni), naswona hikokwalaho aphili ya le ndzeni yi nge ngenisiwi ehenhla ka wona.

3.4.1.1 Xana i mani a nga ha ngenisaka aphili ya le ndzeni?

Mukomberi loyi a endlaka xikombelo xa PAIA eka nhlangano wa vaaki/mfumo wa rixaka, wa xifundzankulu kumbe wa masipala naswona a aleriwa mfikelelo u na mfanelo ya ku ngenisa aphili ya le ndzeni. Leswi swi endlwa hi

ku tatisa Fomo ya B ya PAIA na ku va yi tatisiwa hi nhlango wa vaaki/mfumo wa rixaka, wa xifundzankulu kumbe wa masipala. Khopi ya Fomo ya B yi nga kumeka eka webusayiti ya mihlangano leyi faneleke naswona ya kumeka eka hofisi yin'wana na yin'wana ya Khomixini ya Timfanelo ta Ximunhu ya Afrika-Dzonga.

Loko aphili ya le ndzeni yi khumba vandla rihhi kumbe rihhi leri nga riki n'wini, nhlango wa vaaki/mfumo lowu wu kumeke aphili ya le ndzeni wu na vutihlamuleri bya ku tihlanganisa na hinkwawo ya mavandla lama faneleke lama nga riki vini. Swilaveko swa ku tivisiwa na ku nyikiwa ka nhlamuselo swa fana tanihileswi swi lavekaka eka xikombelo xa masungulo xa PAIA.

Mavandla lama nga ri vini na wona ya pfumeleriwa ku ngenisa tiaphili ta le ndzeni ehenhla ka swiboho leswi swi endliweke hi nhlango wa vaaki/mfumo ku nyika mfikelelo wa rhekodo yo kongoma.

3.4.1.2 Xana i nkarhi wihi ndzi nga ngenisaka aphili ya le ndzeni?

Mukomberi a nga ha ngenisa aphili ya le ndzeni ehenhla ka xiboho xa nhlango wa vaaki/mfumo hi swivangelo leswi landzelaka:

- » A nga enerisekangi hi tihakelo leti lavekaka ta xikombelo.
- » Mukomberi a nga enerisekangi hi xiboho xa ku nyika 30 wa masiku ya engetelo eka nhlango wa vaaki/mfumo ku va wu hlamula xikombelo.
- » Mukomberi a nga enerisekangi loko xivumbeko lexi tirhekodo ti nyikiweke haxona xi nga fani na xivumbeko lexi xi komberiweke, kutani mukomberi wa tshemba leswaku a swi ta va swi nga vangi ndzhwalo wo tivikana eka nhlango wa vaaki/mfumo ku va wu nyika tirhekodo leti hi xivumbeko lexi tsakeriwaka hi mukomberi.

3.4.1.3 Xana ndzi yi endla njhani aphili ya le ndzeni?

Aphili ya le ndzeni yi fanele ku ngenisiwa hi mukomberi ku nga si hela 60 wa masiku ya ku kuma ku ariwa ka xikombelo xa masungulo xa PAIA. Leswi swi endliwa hi ku tatisa Fomo ya B kutani u yi yisa eka ndzawulo leyi faneleke ya mfumo wa rixaka, wa xifundzankulu kumbe wa miganga.

Mfumo wa Rixaka	Loko xikombelo xa PAIA a xi endliwile eka ndzawulo ya rixaka, mukomberi a nga ha ngenisa aphili ya le ndzeni eka Holobye wa ndzawulo yaleyo.
Mfumo wa Xifundzankulu	Loko xikombelo xa PAIA a xi endliwile eka ndzawulo ya xifundzankulu, mukomberi a nga ha ngenisa aphili eka Xirho xa Huvonkulu ya ndzawulo yaleyo.
Mfumo wa Masipala	Loko xikombelo xa PAIA a xi endliwile eka ndzawulo ya masipala, mukomberi a nga ha ngenisa aphili eka meyara wa masipala, kumbe xipikara xa masipala, kumbe munhu wihi kumbe un'wana loyi a thoriweke hi Huvo ya Masipala ya masipala wolowo.

Fomo ya B yi yisiwa eka Muofisiri ya Vuxokoxoko yaloye/Xandla xa Muofisiri wa Vuxokoxoko xolexo xi aleke xikombelo xa masungulo, lexi se xi nga ta laveka ku yi yisa eka Muofisiri wa Vuxokoxoko.

TEKELA ENHLOKWEN:

Loko aphili yi lava leswaku xitiviso lexi nyikiwaka vandla leri nga riki n'wini (h.l., loko vuxokoxoko byi ri na vuxokoxoko bya munhu hi mayelana na munhu un'wana, xikan'we na vuxokoxoko bya xihundla, vuxokoxoko byo karhi bya xibindzu, na vuxokoxoko bya ndzavisiso hi mayelana na vandla leri nga riki n'wini), kutani aphili yi fanele ku ngenisiwa ku nga si hela 30 wa masiku ya ku va xitiviso xi va xi nyikiwa.

Mukomberi u fanele ku yisa aphili ya le ndzeni eka Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango lowu faneleke hi poso, fekisi kumbe imeyili.

Aphili ya le ndzeni yi fanele ku katsa mhaka leyi aphili ya le ndzeni yi vulavulaka hayona, swivangelo leswi seketelaka aphili leyi, naswona yi katsa vuxokoxoko byihi kumbe byihi byin'wana lebyi fambelanaka lebyi tiviwaka hi munhu loyi a endlaka aphili leyi.

Loko mukomberi a tsakela ku tivisiwa hi xiboho mayelana na aphili ya le ndzeni himukhuva wo hambana, (hi ku engetela eka nhlamulo yo tsariwa), u fanele ku vula mukhuva lowu tsakeriwaka na ku nyika vuxokoxoko byihi kumbe byihi lebyi lavekaka.

3.4.1.4 Xana ku humelela yini loko aphili ya le ndzeni yi ngenisiwa endzhaku ka siku ra ku hundzeriwa hi nkarhi lowu lawuleriweke?

Loko a phili ya le ndzeni yi ngenisiwa endzhaku ka loko nkarhi wa 60 wa masiku wu hundzile, nhlango wa vaaki/mfumo lowu fambelanaka wu fanele ku amukela aphili leyi loko xivangelo xa kahle xi kombisiwa xi ngenisiwa nkarhi wu hundzile. Loko nhlango wa vaaki/mfumo lowu faneleke wu nga amukeli ku ngenisiwa nkarhi wu hundzile ka aphili ya le ndzeni, wu fanele ku nyika munhu loyi a endleke aphili leyi xitiviso.

3.4.1.5 Xana hi tihakelo ta tiaphili ta le ndzeni?

Mukomberi loyi a endlaka aphili ya le ndzeni u laveka ku hakela hakelo leyi lawuleriweke, loko yi ri kona. Loko hakelo ya aphili yi fanele ku hakeriwa hi nkarhi wa ku ngenisiwa xikombelo, xiboho hi mayelana na aphili xi nga ha hlwerisiwa ku fikela loko hakelo leyi yi hakeriwile.

XANA NDZI NGA NGHENISA XIKOMBELO EKHOTO EHENHLA KA XIBOHO XA NHLANGANO WA VAAKI/MFUMO?

Ina. Loko mukomberi a nga humelelangi hi aphili ya yena ya le ndzeni ehlenhla ka nhlango wa vaaki/mfumo, kumbe loko nhlango wa vaaki/mfumo wu arile ku amukela ku ngenisiwa loku nga hlwela ka aphili ya le ndzeni, kumbe loko mukomberi a vilerisiwile hi ndlela yih kumbe yih hikwalaho ka xiboho xa nhlango wa vaaki/mfumo, mukomberi a nga ha endla xikombelo ekhoto ku rhuliwa ndzhwalo hi ku ngenisa xikombelo ku nga si hela 30 wa masiku ya ku kuma xiboho lexi. Mukomberi kumbe vandla leri nga riki n'wini ri nga ha endla xikombelo eka tikhoto endzhaku ka loko endlelo ra aphili ya le ndzeni ri gimetiwile.

3.4.2 Ndlela yin'wana yo Pfuna ya Xinawu ehenhla Mihlangano leyi nga riki ya Vaaki/Mfumo

Loko mukomberi a nga enerisekangi hi xiboho lexi xi tekiweke hi murhangeri wa vandla leri nga riki ra vaaki/mfumo, tanihi xikombiso eka ku ala mfikelelo, eka ku rhwexa tihakelo ta mfikelelo, kumbe eka ku engetela nkarhi lowu eka wona nhlamulo yi faneleke ku nyikiwa, mukomberi a nga ha edla xikombelo ekhoto ku rhuliwa ndzhwalo ku nga si hela 180 wa masiku ya ku kuma xiboho lexi xi vangeke xivilelo lexi. Xiboho xa nhlango lowu nga riki wa vaaki/mfumo xi ta kambisiwa hi khoto kutani xiboho xi ta endliwa hi tikhoto loko mfikelelo wu fanele ku nyikwa kumbe wu nga fanelangi ku nyikiwa.

BRUMMER V HOLOBYE WA NHLUVUKISO WA VAAKI

Eka mhaka leyi tikhoto ti vurile leswaku nkarhi wa masungulo wa 30 wa masiku ehansi ka PAIA lowu eka wona mukomberi a nga ha endlaka xikombelo eka tikhoto loko a nga enerisekangi hi xiboho xa Muofisiri wa Vuxokoxoko a wu nga enelangi ku tisa mhaka ya vululami. Hikokwalaho ku tiyiswiwele leswaku nkarhi wa 30 wa masiku a wu nga ri enawini naswona wu engeteriwile ku fika eka 180 wa masiku. Vuahluri lebyi byi kombisiwile eka Nawu wa lowuntshwa wa Nsirhelelo wa Vuxokoxoko bya Munhu lowu wu vulaka leswaku ku na nkarhi wa 180 wa masiku ku va vakomberi va yisa xivilelo eka Mulawuri wa Vuxokoxoko, endzhaku ka ku heta maendlelo hinkwawo ya PAIA ya ku kuma mfikelelo wa rhekodo ya munhu.

Milandzu ya mfikelelo wa vuxokoxoko yi nga yingiseriwa emahlweni ka Tikhoto ta Majisitarata tanihi khoto ya xiyimo xo sungula, tanihilaha swi lulamiseriweke hakona ehansi ka Xiyenge xa 79 xa PAIA na le ka Tikhoto ta le Henhla.

3.4.3 Xana ku ta humelela yini hi nandzu wa mina lowu nga ekhoto?

Ku na mivuyelo yo hlayanyana leyi nga endlekaka loko nandzu wa PAIA wu yisiwa ekhoto. Endzhaku ka ku yingiseriwa ka matihelo hinkwawo ya mhaka leyi, muavanyisi loyi a fambisaka nandzu lowu u na matimba ya ku nyika xileriso. Leswi swi nga ha katsa xileriso lexi: (1) xi tiyisaka, xi cincaka, kumbe xi susaka xiboho xa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo hi mayelana na xikombelo xa PAIA; (2) xi lavaka leswaku nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo wu teka goza ro karhi kumbe ku tshika goza ro karhi; (3) xi nyikaka xileriso, xileriso xo tivisa, ku rhuliwa ko karhi ka ndzhwalo, kumbe ndziriso; kumbe (4) xi lava ku hakeriwa ka tihakelo to karhi.

XIYENGE XA 4

Nkarhi lowu mfikelelo wa
vuxokoxoko wu nga
ariwaka kumbe wu nga ha
ariwaka

Xiyenge lexi xi katsa:

4.1

Ku ringanisa mfanelo ya ku kuma mfikelelo wa vuxokoxoko na timfanelo letin'wana

4.2

Swivangelo leswi bohaka swi hambanisiwa na leswi yaka hi mavonelo swa ku ariwa ka mfikelelo

4.3

Swivangelo swa ku ariwa ka mfikelelo wa vuxokoxoko leswi xaxametiweke eka PAIA

4.4

Xikambelo xa ku tsakela ka vaaki

4.1 Nkarhi lowu Mfikelelo wa Vuxokoxoko wu nga ha ariwaka

Xiyenge lexi xi ta nyikwa nkatsakanyo wa nkarhi lowu mfikelelo wa vuxokoxoko wu nga ha ariwaka ehansi ka PAIA, na xiletelelo xa matirhiselelo ya milawu leyi pfumelelaka Muofisiri wa Vuxokoxoko ku ala xikombelo. PAIA yi xaxameta 12 wa swivangelo leswi hikwalaho ka swona mfikelelo wa vuxokoxoko wu nga ha ariwaka hi Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo, leswi swin'wana swa swona swi bohaka naswona swin'wana swa swona swi yaka hi mavonelo (*Vona Xiyenge xa 4.2 laha hasi ku kuma vuxokoxoko byo yisa emahlweni*). Hi ku engetela PAIA yi tumbuluxa xinawana xa ntsakelo wa vaaki lexi xi bakanyaka hindlela leyi vuyerisaka xihhi kumbe xihhi xa swivangelo swa ku ariwa ka mfikelelo wa vuxokoxoko laha ntsakelo wa vaaki wu nga mhaka yo vilerisa. (*Vona Xiyenge xa 4.4 laha hansi ku kuma vuxokoxoko byo yisa emahlweni*).

KU RINGANISA MFANELO YA MFIKELELO WA VUXOKOXOKO NA TIMFANELO TIN'WANA

TANIHI NTOLOVELO	Mfanelo ya mfikelelo wa vuxokoxoko yi kumeka endzeni ka Tsalwa ra Timfanelo ra Vumbiwa bya Afrika-Dzonga naswona, hi xikongomelo xo humelerisa mfanelo leyi, mfikelelo wa vuxokoxoko wu fanele ku nyikiwa hakanyingi hilaha swi kotekaka hakona.
LETI NGA FANIKI NA TIN'WANA	Ku fana na timfanelo tin'wana to tala leti ti nga eka Tsalwa ra Timfanelo, mfanelo ya mfikelelo wa vuxokoxoko yi nga tsongahatiwa kumbe yi ariwa eka swiyimo swin'wana. PAIA yi hlamusela swivangelo leswi eka swona swikombelo swa vuxokoxoko swi nga ha ariwaka, naswona hikowakalo, laha mfanelo ya mfikelelo wa vuxokoxoko yi nga ha tsongahatiwaka.

4.2 Swivangelo leswi Bohaka swi hambanisiwana leswi Yakahi Mavonelo swa ku ala mfikelelo wa vuxokoxoko

PAIA yi vula leswaku eka swiyimo swo karhi vuxokoxoko byi nga ka byi nga paluxiwi hi Muofisiri wa Vuxokoxoko. Hi ku komisa, swivangelo leswi endlaka leswaku vuxokoxoko byi nga koti ku paluxiwa swi fambelana na loko ku paluxiwa ka vuxokoxoko lebyi swi ta vanga ku vaviseka lokukulu kutlula loko byi nga paluxiwangi. Hikokwalaho, PAIA yi xaxameta khumembirhi wa swivangelo leswi eka swona mfikelelo wa vuxokoxoko wu nga ariwaka hi Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo (*swivangelo leswa 12 swi ta koxometiwa eka Xiyenge xa 4.3 laha hansi*). Hi tlhelo rin'wana, swin'wana swa swivangelo swa ku nga paluxiwi swa boha ehenhla ka Muofisiri wa Vuxokoxoko leswi swi vulaka leswaku Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga fanelangi ku pfumelela mfikelelo wa vuxokoxoko loko xin'wana xa swivangelo leswi bohaka swa ku ariwa ka mfikelelo swi nga kota ku tiyisisiwa hi vumbhoni. Hi tlhelo lerin'wana, swivangelo leswin'wana swa ku ariwa ka mfikelelo wa vuxokoxoko hi leswi swi vuriwaka leswi yaka hi mavonelo. Leswi swi vula leswaku Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ha paluxa kumbe a nga ka paluxi vuxokoxoko lebyi. Hikokwalaho, Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku tirhisa mavonelo ya yena eka ku hlahluva loko ku paluxa vuxokoxoko lebyi swi ta vanga ku vaviseka lokukulu eka nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo ku tlula loko byi nga paluxiwi.

MATHEME YA PAIA LAMA FANELEKE KU TEKERIWA ENHLOKWENI...

Eka ku ariwa loku bohaka, PAIA yi tirhisa rito “fanele”.

Eka ku ariwa loku yaka hi mavonelo, PAIA yi tirhisa “nga ha”.

Tsundzuka: tanihi Muofisiri wa Vuxokoxoko, u fanele ku tshama u karhi u languta swilo tanihileswi swi nga xiswona loko u tirhisa xivangelo xa ku ariwa ka mfikelelo wa vuxokoxoko. U nga teki matlhelo, u nga voyameli eka tlhelo ro karhi hi mikarhi hinkwayo!

4.3 Swivangelo swa ku ariwa ka mfikelelo wa vuxokoxoko

Tanihilaha swi vuriweke hakona laha henhla ku na swivangelo swo hambanahambana leswi ehansi ka swona xikombelo xa mfikelelo wa vuxokoxoko xi nga ha ariwaka kumbe xi faneleke ku ariwa hi Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo. Swivangelo leswi swi xaxametiwile eka PAIA ehansi ka Kavanyisa ka 4 ka Xiphemu xa 2 xa Nhlango wa Vaaki/Mfumo, na Kavanyisa ka 4 ka Xiphemu xa 3 xa Nhlango lowu nga riki wa Vaaki/Mfumo.

4.3.1 Nsirhelelo wa xihundla xa nhlango lowu nga riki wa vaaki/mfumo

Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo a nga fanelangi ku pfumelela mfikelelo wa vuxokoxoko bya munhu bya munhu wa ntumbuluko, ku katsa na munhu loyi a nga lova (eka nhlamuselo ya “munhu wa ntumbuluko” vona *Matheme yo Pfuna laha henhla*). PAIA yi vula leswaku hi xikongomelo xa ku sirhelela mfanelo ya ku va na xihundla ya vandla leri nga riki n’wini leri nga munhu wa ntumbuluko, Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku hlahlwa loko ku humesiwa vuxokoxoko lebyi ku vulavuriwaka habiyona eka mukomberi ‘swi ta khumba mpaluxo lowu nga tivikaniki wa vuxokoxoko bya munhu’ (vona Swiyenge swa 34 na 63 swa PAIA).

Xiyenge xa 1 xa PAIA xi nyika nhlamuselo yo anama ya leswaku i vuxokoxoko byihi byi vumbaka “vuxokoxoko bya munhu”. Byi katsa vuxokoxoko lebyi fambelanaka na rimbewu, vuyimani, na vukhongeri/vugandzeri, xikan’we na mapapila ya munhu, DNA, migandlu ya tintiho, na swiyimo laha vito ra munhu ri vonakalaka eka tirhekodo.

Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku tlhela a langutisisa loko vuxokoxoko bya munhu lebyi ku vulavuriwaka habiyona byi wela kumbe byi nga weli eka mikhete kanyo leyi landzelaka ya vuxokoxoko bya munhu lebyi byi nga ha paluxiwaka:

- » Vuxokoxoko bya munhu bya munhu loyi a nga nyika mpfumelelo wa vuxokoxoko lebyi ku va byi humesiwa;
- » Vuxokoxoko bya munhu lebyi se byi nga eka mani na mani;
- » Vuxokoxoko bya munhu hi mayelana na n’wana loyi a nga ehansi ka vukhale bya malembe ya 18 laha ku paluxiwa ka vuxokoxoko byolebyo swi nga ta vuyerisa swinene n’wana loyi, naswona mukomberi ku nga muhlayisi wa n’wana (h.l. mutswari kumbe muhlayisi);
- » Vuxokoxoko bya munhu bya munhu loyi a nga lova loyi eka mukomberi a nga xaka ra le kusuhi ra munhu loyi, kumbe loyi a pfumeleraweke (hi mpfumelelo wo tsariwa) hi xaka ra le kusuhi;
- » Vuxokoxoko bya munhu bya munhu loyi a nga lova loyi a nga va a lovile eka nkarhi wa kutlula 20 wa malembe;
- » Vuxokoxoko bya munhu bya munhu loyi a nga ofixiyali kumbe a ri ofixiyali eka nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo na laha vuxokoxoko lebyi byi fambelanaka na xiyimo xa yena tanihi ofixiyali.

PAIA yi lava leswaku Vaofisiri va Vuxokoxoko kusuka eka Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS) va nga paluxi vuxokoxoko bya xibalo xa munhu na bya timali leti a ti kumaka, handle ka loko mukombera a kombela mfikelelo wa vuxokoxoko bya yena n'wini.

4.3.2 Nsirhelelo wa vuxokoxoko bya vandla leri nga riki n'wini

Vaofisiri va Vuxokoxoko va mihlangano ya vaaki/mfumo na leyi nga riki ya vaaki/mfumo va fanele ku ala mfikelelo wa vuxokoxoko loko ku humesiwa ka vuxokoxoko byolebyo swi ta vanga ku vaviseka eka ntsakelo wa xibindzu kumbe wa swa timali ka bindzu. PAIA yi xaxameta vuxokoxoko lebyi landzelaka bya xibindzu lebyi nga ta ka byi nga paluxiwi hi Muofisiri wa Vuxokoxoko:

- » Swihundla swa bindzu;
- » Vuxokoxoko bya swa timali, swa xibindzu, swa xisayense, swa ndziriso na swa xithekiniki hi mayelana na vandla leri nga riki n'wini lebyi, loko byi humesiwa, byi nga ta vanga ku vaviseka eka vandla leri nga riki n'wini;
- » Vuxokoxoko lebyi byi nyikiweke vandla leri nga riki n'wini hi ku ri tshemba.

Hambileswi ku nga na endlelo ra ntolovelo ku sirhelela vuxokoxoko bya khamphani, nhlango wa vaaki/mfumo wu laveka ku tirha himukhuva wa nkavuciva. Ku na swiyimo swo karhi laha vuxokoxoko bya xibindzu bya khamphani byi nga humesiwaka.

Ku siyiwa ehandle ka PAIA: Tirhekodo ta vandla leri nga riki n'wini leti fambelanaka na vuhlayiseki bya vaaki kumbe mixungeto ya mbangu ti fanele ku humesiwa, hambiloko ku humesiwa vuxokoxoko byolebyo ku tikomba ku ta vanga ku vaviseka eka vandla leri nga riki n'wini. Leswi swi vumba vuxokoxoko bya ntsakelo wa vaaki (*vona xiyenge xa 4.4 laha hansi*).

4.3.3 Nsirhelelo wa vuxokoxoko bya xihundla

PAIA yi vula leswaku Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku ala mfikelelo wa rhekodo loko ku humesiwa ka rhekodo leyi swi ta vanga ku onhiwa ka vutihlamuleri bya ntshembano lebyi faneleke ku kombiwa vandla leri nga riki n'wini hi ku landza ntwanano kumbe kontiraka.

4.3.4 Nsirhelelo wa vuhlayiseki bya munhu na nhundzu

Xiyenge lexi xi vula leswaku Muofisiri wa Vuxokoxoko u fanele ku ala mfikelelo wa rhekodo loko mpaluxo wa rhekodo leyi hindlela yo tivikana wu nga languteriwa ku vevukisa vuhlayiseki bya munhu kumbe nhundzu. Xiyenge lexi xi na mfanelo ya ku va na xiphemu xa xihundla eka xona tanihileswi xi tekela enhlokeweni vutomi bya munhu na nhundzu ya yena.

4.3.5 Nsirhelelo wa vuxokoxoko eka vumangalelani bya xinawu

Xikongomelo xa xiyenge lexi i ku sirhelela vuxokoxoko lebyi byi lavekaka eka tiphurosese ta xinawu na ta ku sindzisiwa ka nawu. Xiyenge lexi xi tekela enhlokeweni milawu yin'wana leyi lawulaka mikhetekanyo yin'wana ya vuxokoxoko. Eka xiyimo xa xiyenge lexi, Nawu wa Mafambiselo ya Vugevenga wa 51 wa 1977 xi tekiwa tanihi nawu lowu wu lawulaka tirhekodo leti fambelanaka na maendlelo yo humesa enandzwini swa nkarhinyana na maendlelo man'wana ya ku sindzisiwa ka nawu. Nakambe, leswi swi tirha eka tirhekodo leti yirisiweke ku va ti

kandziyisiwa. Hi marito man'wana i tirhekodo leti ti nga kumekiki eka munhu wihi kumbe wihi un'wana, handle ka munhu loyi a nga na mfanelo yo hlawuleka ya ku fikelela tirhekodo toleto, tanihi xikombiso muyimeri wa swa nawu loyi a nga na mfanelo leyi nga na tllayente. Tirhekodo tihi kumbe tihi leti ti yaka hi vuxaka lebyi byi nga kona exikarhi ka muyimeri wa swa nawu na tllayente ya yena ti sirheleriwile ehansi ka Xiyenge xa 40 xa PAIA.

Hambileswi PAIA yi amukelaka vukona bya milawu yin'wana leyi fambelanaka na malawulelo na mpaluxo wa vuxokoxoko na tirhekodo, eka xiyimo laha milawu leyi yi tsongahataka mfikelelo wa vuxokoxoko ku ri hava xivangelo xo tivikana naswona yi kanetana na maendlelo ya nkavuciva na vutihlamuleri, PAIA yi ta siva nawu wolowo.

4.3.6 Nsirhelelo wa Vuxokoxoko bya Ndzavisiso

Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlngano wa vaaki/mfumo na lowu nga riki wa vaaki/mfumo u fanele ku ala mfikelelo wa tirhekodo leti nga na vuxokoxoko lebyi fambelanaka na ndzavisiso lowu wu endlwaka kumbe lowu wu nga ta endlwa hi nhlngano wa vaaki/mfumo na lowu nga riki wa vaaki/mfumo lowu ku vulavuriwaka hawona kumbe vandla leri nga riki n'wini. Ku ariwa loku ka mfikelelo wa vuxokoxoko ku le ka swiyimo laha ku paluxiwa ka rhekodo leyi swi nga ta paluxa ndzavisiso wa vandla leri nga riki n'wini kumbe nhlngano wa vaaki/mfumo na lowu nga riki wa vaaki/mfumo, munhu kumbe nhlngano lowu endlaka ndzavisiso lowu, kumbe mhaka leyi ndzavisiso wu tirhanaka na yona eka xiyimo lexi nga riki kahle hindlela yo tivikana. (vona Swiyenge swa 43 na 69 swa PAIA).

4.3.7 Vuxokoxoko lebyi byi nga ha aleriwaka mfikelelo

Mikhetekanyo leyi landzelaka ya vuxokoxoko yi fambelana na vuxokoxoko lebyi Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ha byi alelaka mfikelelo, ntsena loko a nga kota ku nyika nhlamuselo yo tivikana leswaku vuxokoxoko lebyi ku vulavuriwaka habiyona byi wela mikhetekanyo leyi landzelaka naswona a swi nga ta vuyerisa vaaki ku byi paluxa (ku kuma vuxokoxoko byin'wana eka xinawana xa ntsakelo wa vaaki vona Xiyenge xa 4.4 laha hansi).

4.3.7.1 Vusirheleri, nhlaysiko na vuxaka bya matiko ya matiko ya misava bya Afrika-Dzonga

Xiyenge xa 41 of PAIA xi lava leswaku muofisiri wa vuxokoxoko a langutisisa loko xikombelo xa vuxokoxoko xi fambelana na vuxokoxoko hi mayelana nhlaysiko wa Afrika-Dzonga. Muofisiri wa vuxokoxoko a nga ha ala xikombelo loko a nga nyika vumbhoni bya leswaku swi ta veka enxungetweni vuhlayiseki bya Afrika-Dzonga ku humesa vuxokoxoko lebyi.

4.3.7.2 Ntsakelo wa ikhonomi, wa timali na wa mabindzu wa Afrika-Dzonga

Xiyenge xa 42 xa PAIA xi lava nsirhelelo wa vuxokoxoko bya nhlngano wa vaaki/mfumo loko ku paluxiwa ka byona swi ta vavisa xiyimo xa ikhonomi na xa timali xa Rhiphabuliki. Xivangelo lexi xa ku ariwa xi ya hi mavonelo leswi vulaka leswaku Muofisiri wa Vuxokoxoko u ta fanela ku tekela enhlokweni ntiyiso wa leswaku mihlangano ya vaaki/mfumo yi lerisiwile ehansi ka Vumbiwa bya Afrika-Dzonga ku va na vutihlamuleri eka vaaki, na leswaku hikokwalaho ko va ntsena eka swiyimo swo karhi laha vuxokoxoko byi nga ha ariwaka. Ku yisa emahlweni, Muofisiri wa Vuxokoxoko u ta fanela ku kombisa leswaku mpaluxo wa vuxokoxoko lebyi ku vulavuriwaka habiyona wu ta vanga ku vaviseka eka mitsakelo ya swa timali na ya ikhonomi ya Afrika-Dzonga.

4.3.7.3 Matirhelo ya mihlangano ya vaaki/mfumo

Xiyenge xa 44 xa PAIA xi nyika Vaofisiri va Vuxokoxoko vuswikoti bya ku ala mfikelelo wa rhekodo loko yi ta kavanyeta matirhelo ya nhlango wa vaaki/mfumo. Xiyenge xa 44 xi anamile, tirhekodo to tala leti xaxametiweke ehansi ka matirhelo ti katsa:

- » Makanelwa ya tinhlengeletano;
- » Tirhekodo leti nga na switsundzuxo kumbe mavonelo;
- » Tirhekodo leti ti khumbaka vutihlanganisi byo kuma switsundzuxo na mihlangano yin'wana;
- » Tirhekodo leti ti khumbaka ku tumbuluxiwa ka tipholisi kumbe swibumabumelo.

4.3.7.4 “Swikombelo leswi nga tivikaniki hindlela leyi erivaleni kumbe leswi nga na vutswaka, kumbe ku hambukisiwa ka nkoka na ku va loku tivikanaka ka swipfuno”

Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ha ala xikombelo xa vuxokoxoko loko a vona onge ku tirha swikombelo swi ta dya nkarhi mahala naswona swi ta vanga ku tlangisiwa ka swipfuno. Hi ku engetela, Muofisiri wa Vuxokoxoko a nga ha ala mfikelelo wa rhekodo loko xikombelo xi voniwa xi nga nyawuli kumbe xi endliwa hi mukomberi ku karhata swi nga fanelangi kumbe ku vanga vutswaka.

4.4 Ku Bakanyiwa ka Ntsakelo wa Vaaki

Misirhelelo hinkwayo leyi nyikiwaka vuxokoxoko tanihilaha yi koxometiweke hakona laha hansi ya tshikiwa loko ku humesiwa ka vuxokoxoko ku ri ka ntsakelo wa vaaki. Hindlela leyi, xikambelo xa ntsakelo wa vaaki xi bakanya hinkwaswo swivangelo swa ku ariwa ka mfikelelo wa vuxokoxoko.

Xikambelo lexi landzelaka xi fanele ku tirhisiwa hi Muofisiri wa Vuxokoxoko wa nhlango wa vaaki/mfumo kumbe lowu nga riki wa vaaki/mfumo ku nga si ariwa ku pfumelela mfikelelo wa vuxokoxoko lowu wu welaka ehansi ka mikhetekanyo ya ku nga paluxiwi loku xaxametiweke laha henhla. Loku swipimelo leswi swi fikeleriwa, kutani vuxokoxoko byi fanele ku paluxiwa hi swivangelo swa ntsakelo wa vaaki.

Xana vuxokoxoko lebyi byi kombisa ku onhiwa ko tivikana ka nawu?

Kumbe

Xana tirhekodo leti ku vulavuriwaka hatona ti na vuxokoxoko lebyi fambelanaka na vuhlayiseki bya vaaki kumbe nxungeto wa mbangu lowu nga ekusuhi na ku humelela kumbe lowu tivikanaka?

Na

Xana ntsakelo wa vaaki eka ku paluxiwa ka vuxokoxoko lebyi wu na ntikelo lowu nga erivaleni lowu hundzaka ku vaviseka loku nga tshukaka ku va kona?

XIYENGE XA 5

Swiyelaniso swa nkoka na
vuxokoxoko byin'wana bya
nkoka

Xiyenge lexi xi katsa:

5.1 Nxaxamelo wa swiyelaniso swa nkoka leswi swi tirhisiweke ku hlengeleta Xiletelo lexa PAIA, ku katsa na milawu

5.2 Nxaxamelo wa swipfuno swin'wana swo tirhiseka swa PAIA

5.1 Swiyelaniso swa nkoka

XIPFUNO	MUTSARI
Promotion of Access to Information Act 2 of 2000	Nawu
Protection of Personal Information Act 4 of 2013	Nawu
PAIA Unpacked (xa kumeka eka www.saha.org.za)	SAHA
PAIA Resource Kit (xa kumeka eka www.saha.org.za)	SAHA
The Guide on How to Use the Promotion of Access to Information Act 2 of 2000 (xa kumeka eka www.sahrc.org.za)	SAHRC
PAIA Community Tool Guide (xa kumeka eka www.sahrc.org.za)	SAHRC
PAIA Frontline Staff Manual (xa kumeka eka www.sahrc.org.za)	SAHRC

5.2 Swinawana swa PAIA

XITIVISO XA MFUMO	SIKU	NHLOKOMHAKA NA NHLAMUSELO
Xitiviso xa Mfumo: No. R. 1244	22 Ndzati 2003	Xihundzulo lexi fambelanaka na vukona bya tibukumpfuno ta PAIA ta tihuvo ta vaaki/mfumo na leti nga riki na vaaki/mfumo.
Xitiviso xa Mfumo: No. R. 187	15 Nyenyanyana 2002	Xihundzulo xa PAIA lexi nga hi mayelana na Xiyenge lexa Xiyenge na vukona bya tibukumpfuno ta PAIA.
Xitiviso xa Mfumo: No. R. 233	9 Nyenyankulu 2001	Xinawana lexi xi fambelana na tihakelo leti faneleke ku hakeriwa ku kuma mfikelelo wa tirhekodo ta mihlangano ya vaaki/mfumo na leyi nga riki ya vaaki/mfumo.
Xitiviso xa Mfumo xa No. R. 466	1 Khotavuxika 2007	Tifomo leti katsiweke ta Muofisiri wa Vuxokoxoko ta landzela loko ku kandziyisiwa switiviso swa mpaluxo hi ku swi tshunxekela hi ku landza swiyenge swa 15 na 52 swa PAIA.

5.3 Swihundzulo swa PAIA

XITIVISO XA MFUMO	SIKU	NHLOKOMHAKA NA NHLAMUSELO
Xitiviso xa Mfumo xa No. 428	31 Nyenyankulu 2004	Xihundzulo xa xiyenge xa 92(4) xa PAIA ku lulamisela Milandzu na Mixupulo ya vanhu lava sivela hi vomu na hindla leyi hoxekeke xikombelo xa xa vuxokoxoko xa mukomberi, tanihi xikombiso hi ku onha tirhekodo.
Xitiviso xa Mfumo xa No. 96	15 Sunguti 2003	Xihundzulo xa PAIA ku lulamisela vuleteri bya vaofisiri vo fambisa eka Tikhoto ta Vamajisitarata ku yingisela milandzu ya PAIA.
Xitiviso xa Mfumo xa No. R. 187	15 Nyenyanyana 2002	Xihundzulo xa PAIA hi mayelana na Xiletelo xa Xiyenge xa 10 na vukona bya tibukumpfuno ta PAIA.

5.4 Swihundzulo swa swinawana swa PAIA

XITIVISO XA MFUMO	SIKU	NHLOKOMHAKA
Xitiviso xa Mfumo: No. 1263	11 Dzivamisoko 2003	Xitiviso lexi fambelanaka na vukona bya tibukumpfuno ta PAIA ta mihlangano leri nga riki ya vaaki/mfumo.

5.5 Swipfuno swin'wana swo tirhiseka swa PAIA

- 1) Using PAIA to Promote Housing Rights, SAHA (xa kumeka eka www.saha.org).
- 2) Accessing Information for Your Community, SAHA (xa kumeka eka www.saha.org).
- 3) Accessing Information in the LGBTI Sector, SAHA (xa kumeka eka www.saha.org).